

A természettudományok és a hit kölcsönösségei

A tudomány az emberi értelem által felfedezett természeti és társadalmi ismeretek összessége. A tudományos kutatás alapvető ismérvei: a módszer, a megismerhetőség, a törvényszerűségek és a logikai összefüggések. Törvényszerű, azaz tudományos az, ami ok-okozatilag mérhetően bizonyítható, és megismételve is azonos eredményt ad.

A természettudományoknak és a hittudományoknak a közös jellemzője a világ megismerésére és megértésére való törekvés. Mindkettő az igazságot keresi a maga sajátos eszköztárával, módszereivel. A köztük levő különbségek éppen a vizsgálati módszerekből következnek. A természettudományok kívülről, a szerkezetekből és folyamatokból kiindulva, a tárgyak és jelenségek örökké nyugtalan elemzéseivel (megfigyelés, mérés, adatgyűjtés, rendszerezés, rangsorolás, következtetések) kutatják a világot, s ezek által pontosabb részleteiben közelítik meg, de teljességében (abszolút igazában) sohasem ismerik meg. A jóval ősbibb vallásos elképzelések és elmékedések a világot belülről, az ember hitéből, lelkületéből kiindulva próbálják megismerni, és azok értelmezésével vélik megtalálni a végső, teljhatalmú tényezőt. „Az értelem saját erőfeszítése révén keresi az utat az objektív valóságként meglevő, magasabb rendű igazság felé, de a hitismeret számára a magasabb szintre való jutás – a keresztyén tanítás szerint – mindig Isten kegyelmén nyugszik.”¹ „Sem azt nem mondják: íme itt, vagy: íme amott van, mert az Isten országa tibennetek van.” (Lk 17,21) E két sajátosság letükrözéséből következhet az a megállapítás, hogy „két megismerési rend létezik: az ész és a hit rendje”.² Fejlődésük és sejtethő következtetések irányja viszont az, hogy „ész és hit ugyanarra az őseredeti Igazságra törekszenek, amely nem mondhat ellent önmagának”.³

Az ember fejlődéstörténete (emberré válása) folyamán nagyon sok káros tulajdonság (gátlási ösztönök tompulása, gyűlölködés, gyilkolási hajlam) kialakulása mellett a kevés kedvező sajátosságok egyike a *kíváncsiság*.⁴ A tudomány művelésének elsődleges, benső indítéka éppen ez a szerzett jó tulajdonság (a csábítás sokszor rögeszme és csak az után következik az érvényesülés, a pénz), s az ezzel járó szüntelen izgalmi, kielégületlenségi és kétkedési állapot. Ennek az állapotnak tulajdonítható a tudomány állandó változása, haladása, szüntelen befejezetlensége.

¹ Gaál B.: *Tudományos meggyőződés és keresztyén hit Polányi Mihály gondolkodásában*. Debreceni Szemle, 2001. 2. sz. 215.

² Beck, M.: *A „két kultúra”* – ma. 1480.

³ Uo.

⁴ Lorenz, K.: *On Aggression*. 206.

A módszertani és a kutatási kiinduló alapelvek, valamint az ezekből következő különbségek ellenére a természettudományok és a hittudományok között igen szoros a kölcsönösség. Mindkettő a világot, annak dolgait, jelenségeit akarja megismerni: az első azért, mert van, mert kíváncsisága és közvetlen érdeke jobban megismerni, míg az utóbbi azért, mert az örökkévaló Teremtő alkotása, benne a saját képmására teremtett emberrel. A saját képmására való teremtés értelme/értelmezése pedig az, hogy az ember képes felfogni és megismerni a világot alkotó tárgyakat és azok működését.¹ A két tudomány közötti kölcsönösség folyamatosságának és helyzetének bizonyosságai egyrészt az egyetemlegesen (tehát a keresztyén egyház által is) elismert kutatási eredmények, másrészt pedig a vallási reformok. A keresztyén hittudománybeli nézetkülönbségeket (is) és az azokból eredő késleltetett, de mégis fokozatos reformokat, megújulásokat és a természettudományos eredmények hallgatólagos vagy kinyilvánított elismerését jelzik az egyházon belüli szakadások (1054-es, 1414-es szkizmák)², majd még nyilvánvalóbban Luther Márton és Dávid Ferenc reformációi.

Az őslénytani és biológiai kutatások hatására az eredeti egyszeri teremtés felfogása a többszöri teremtés elméletére bővült, hogy jelenkorunkban a *folytonos teremtés* nézete váljék szükségessé.

Az örökkévaló, mindenható egy, igaz, élő Isten, annálfogva, hogy mind a világ végezetéig megmarad, sohasem pihenhet. Teremt mind a mai napon is, és uralja a világ állandó változását, csak hogy a halandó ember ezt az örök titkot megkésve ismeri fel. A jelenkori élőlények (kb. 1,5 millió állatfaj és 400 000 növényfaj) létrejötté hosszadalmas fejlődésnek (evolúció) köszönhető. Maga az ember (*Homo sapiens*) is csupán egy mozzanata a mérhetetlen teremtésnek. S hogy ez a teremtés folyamatos volt, bizonyága egyedfejlődése (ontogénia); evilági léte előtt (embrió) az anyaméhben végighalad földtörténeti őseinek kialakulási fokozatainak (filogénia) [1. ábra], és még megszületése utánra is maradnak bőven olyan ember előtti csökevények, amelyeket csak magatartásbeli (etológiai) csiszolással tüntet el.³ Igen meglepő, hogy az emberi magatartást, évezredek kulturális fejlődése ellenére, még a jelenkorban is, nem az értelem és kultúr hagyományok, hanem inkább a fejlődéstörténeti és alkalmazkodásbeli viselkedési ösztönök határozzák meg. Az emberi értelem fogyatékosága csak úgy magyarázható a paradicsomi tudás fájával, hogy „az alma, amelybe Ádám beleharapott, éretlen volt”.⁴ A mai kecses kecskék [2. ábra], a pompás lovak [3. ábra], vagy a kiváló búzafajták [4. ábra] sem pillanatok művei, hanem a külső világhoz való, isteni idő-

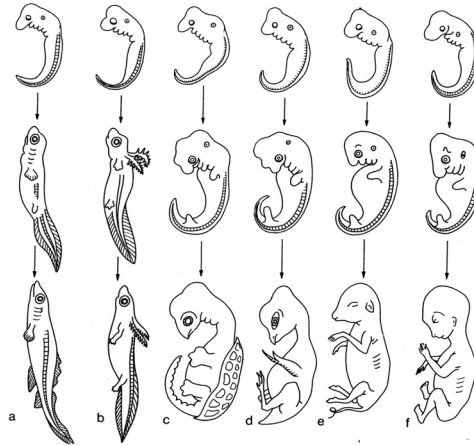
¹ Lásd Végh L.: *Természettudomány és vallás*. 1218.

² Gibbon, E.: *Istoria declinului...*; Kinder, H. – Hilgemann, W.: *SH Atlasz. Világtörténelem*.

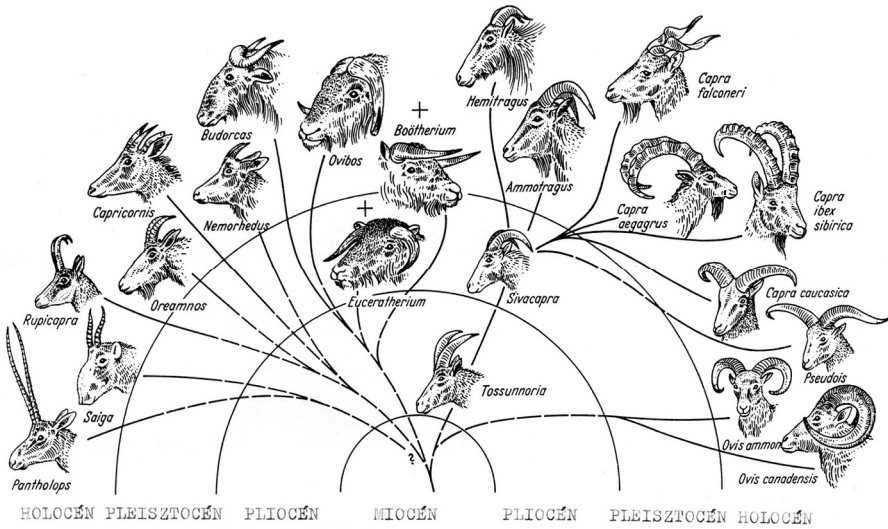
³ Wells, H. G.: *Az élet csodái*. 234.; Lorenz, K.: *i. m.*: 204.; Czihak, G. – Langer, H. – Ziegler, H.: *Biologie*. 803.; Vogel, G. – Angermann, H.: *SH Atlasz. Biológia*. 491.

⁴ Így Lorenz, K.: *i. m.* 205.

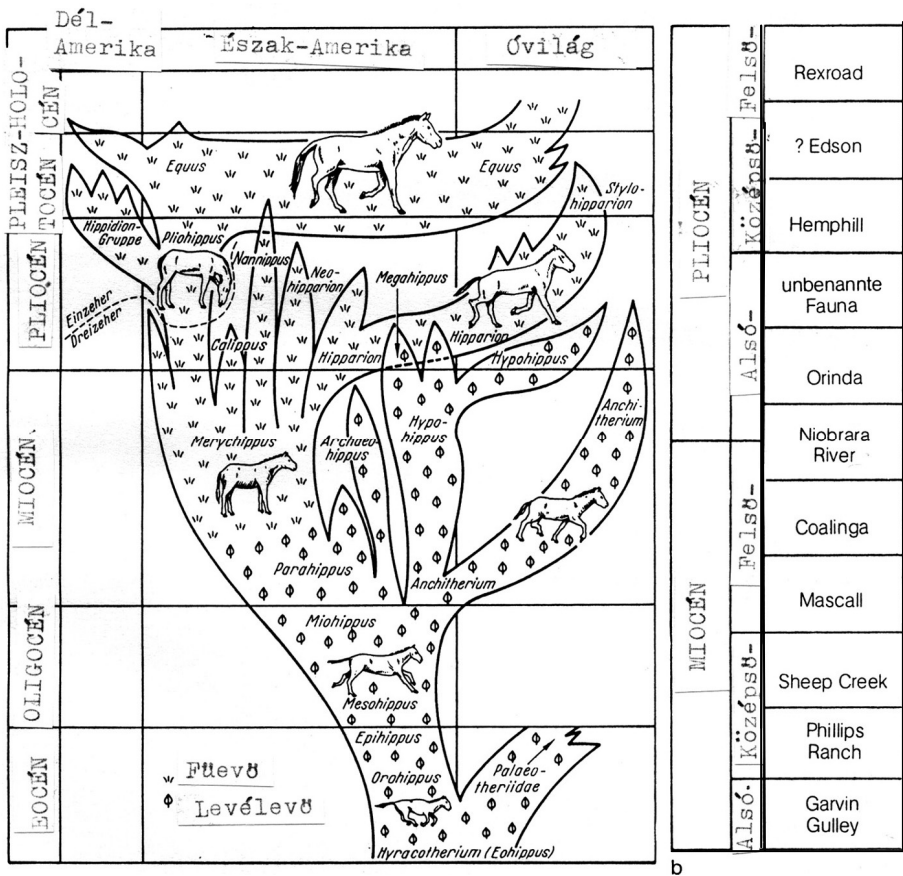
mérték szerinti („... egy nap az Úrnál olyan, mint ezer esztendő, és ezer esztendő, mint egy nap”, 2Pt 3,8) alkalmazkodással keletkezett teremtmények.

1. ábra. A hal (a), a göte (b), a teknőc (c), a madár (d), a sertés (e) és az ember (f) embrionális fejlődésének három fő fokozata

2. ábra. A kecskefajok törzsfelődése

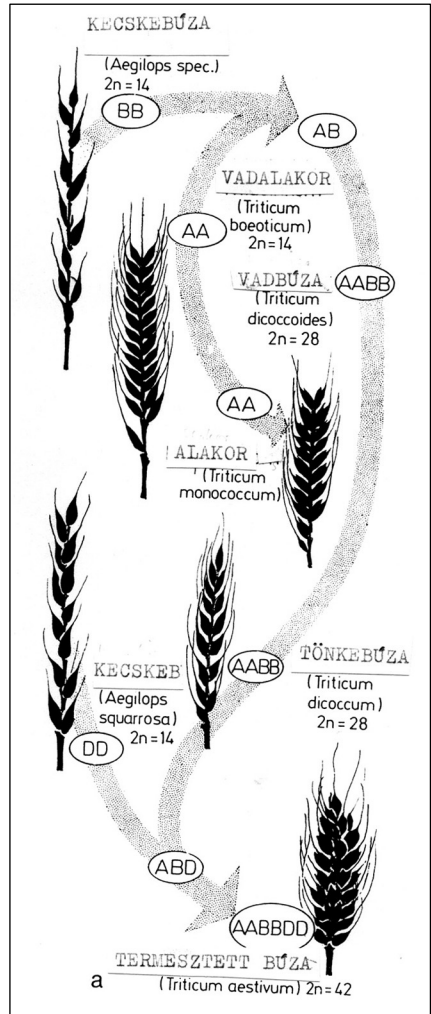

3. ábra. A ló törzsfjlődése

Új élőlények napjainkban is keletkeznek. A növényi, állati, emberi kórokozók elleni vegyszeres védekezések következménye a fokozatosan (vagy akár robbanásszerűen is) „kitermelődő” ellenálló törzsek; a génebézési beavatkozások új fajták létrejöttét eredményezik; a környezeti gyors változások élőlénytársulások elszigetelődése révén új fajok keletkezéséhez vezetnek. A gyógyítás, a meggyógyulás hite magában rejtje az orvostudomány, a gyógyszerészet, a vegyészet, a mezőgazdálkodás fejlődésének az elismerését is. Elképzelhető, hogy az új élőlények keletkezése a már eleve meglévő „alampinták” (vegyelemek, összetétel, reakciófolyamatok) szerint történik, s a természettudományos kutatások csak most jutottak el addig, hogy egy-egy részletet felismerjenek. E bűvürlatok eredményeit a hittudományok művelőinek is el kell ismerniük, hiszen átéljük, következésképpen bölcséletükbe is beépíthetjük.

„A hit és a tudomány legalábbis egy vonatkozásban, az igazság keresésében közös. De míg a hit a láthatatlannak rendíthetetlen befogadása, addig a tudomány az érzékelhető, megfigyelhető jelenségek tanulmányozása. A kettő együtt létezik, és kölcsönösen kiegészíti egymást, érvényesítés vagy tagadás nélkül.”⁵ A természettudományok nem adnak feleletet arra, hogy életünknek mi az értelme, hacsak nem a Madách-félet: Ember küzdj, és bízva bízzál! A hit megnyugvást jelent. Szép megfogalmazás szerint: „Aki tud hinni a szerető, személyes Istenben, akiben megérlelődik az a személyes meggyőződés, hogy végső soron a lét, a világ és saját élete értelme Isten kezében van, a körül elrendeződnek a dolgok, és az élet ezer problémája közben is nyugodt tud maradni, Isten kezében tudja magát.”⁶

A természettudományos ismeretek állandó gazdagodása a környező világról keletkező képzetek lényeges részletekkel való folytonos kiegészülését, s ezzel egyidejűleg tudatosan, vagy önkéntelenül, a hit tartalmának a változását eredményezik. Természetesen, a 19. század emberének más elképzelése volt a növények nap felé fordulásáról (fototropizmus), vagy a napfény felhasználásáról (fotoszintézis), mint a mainak. A gyökeres-száras zöld növények fény felé görbülése (a ledőlt gabonaszár felemelkedése) talán évezredek óta ismeretes. A gyűjtögető életmód hajnalán csoda volt, de még most is az – persze más tartalommal. Darwin (1880) szerint a csiranövények egyoldalú megvilágítás által kiváltott görbülését „bizonyos stimulus” idézi elő. Ennek a „stimulus”-nak a keresése – s ebben Paál Árpád (1919) is jeleskedett – vezetett el a növények növekedése hormonális elméletéhez, mely szerint a növények fény felé hajlását egy serkentőanyag (heteroauxin) valósítja meg, a sejtmagban levő örökletes anyag (gén) irányításával. Az idevonatkozó kutatásoknak mintegy mellékterméke, többek között,

4. ábra. A búza nemesítésének útja

⁵ Így Allen, W. L.: *From the Editor*. National Geographic, 193. k., 3. sz. 1.

⁶ Berényi D.: *Természettudomány és vallás az ezredfordulón*. 242.

a sokféle szintetikus gyomirtó szer, melyeket a jelenkori mezőgazdaság nem nélkülözhet, és a hívő ember is önkéntelenül tudomásul vesz. Hogy a növények növekedéséhez, fejlődéséhez fény szükséges, talán mindig, mindenki tudta, hiszen „mindnyájan a fotoszintézis élősködői vagyunk”.⁷ Ám, hogy a fény hatására miként keletkeznek a növényi sejt szintestecskéiben (kloroplasztisz) a különböző szerves vegyületek, csak a szűk körű kutatók vélik tudni. A szintestecskék hártáiba (thylakoid membrán) beágyazott színanyagok (klorofilok, karotének, xantofilok) hárommilliárd éve léteznek változatlanul, szerkezetüket azonban csak a 20. század második felében állapították meg annyira, hogy annak alapján a fotoszintézis folyamatát elképzelhetően magyarázni lehessen. (A legtöbb biokémiai Nobel-díjat a fotoszintézis-kutatásért adták.)

A tudomány és a hit kölcsönösségéről közismert értelmiségiek érdekes gondolatokat közöltek. B. Pippard például úgy véli, hogy az egyén benső világa kizárólagosan magánügy, melyhez a tudománynak nincs semmi köze. Az értelem (lélek) és az anyag közötti klasszikus kettősség örökös. A tudomány művelői a megismerhetőséget az értelemre (a szellem világára) is kiterjesztik, míg a teológusok aggódva féltik a hitet a tudományos eredményektől. De a természet kutatói sem mentesek a kétségektől. Nem biztosak abban, hogy valamely felfedezés valóság-e, vagy annak csak torzított mintája. Az alapmodellek csak egy lehetőség a végtelen sok közül, mint például a kvantummechanikában érvényesülő esetlegeség. A világegyetemről alkotott kép is csak egy modell, amely ideiglenesen elfogadható magyarázatot nyújt, s az újabb felfedezések folytán állandóan változik, mint bármely más elmélet.⁸

Hegel szerint az ember esendő, s „amire a tapasztalat és a történelem tanít annyi, hogy a népek és a kormányok sohasem tanultak semmit a történelemből, és sohasem cselekedtek az abból levonható alapelvek szerint”.⁹ Ez azt is jelentheti, hogy az ember *szellemi, értelmiségi törzsfjlődése* is még mindig folyamatban van.

Kézenfekvő dolog a Biblia adataival, a hit tételeivel meddő vitára csúszni, különösen, ha az elfogult vagy félművelt incselkedő logikai kortévesztéses törvényszerűségeket, tényszerű összefüggéseket kajtat. Az ilyen viták kétségeket támasztanak még az elkötelezett vallásos emberekben is. De hívőnek lenni sem nehéz, ha a hit a környező világtól, a valóságtól elvonatkoztatott. Ha szándékosan mellőzött, tudaton kívül rekesztett mindaz, ami a vallás tételei szerint homályos, ideiglenesen megmagyarázhatatlan – legfeljebb Isten akarata szerintinek minősül. A valóság és a hit közötti meg nem magyarázott, kellően nem értelmezett viszony kettős tudatiséghez vezethet, aminek megrendülés lehet a következménye.

Az istenség fogalmát és megközelítését tanulságosan bővítették a primitív népek hiedelemvilágának vizsgálatai is. Ezek szerint az istenség attribútuma az

⁷ Doby G.: *Növényi biokémia*. 143.

⁸ Pippard, B.: *God and the Physical Scientist*. 1006.

⁹ Lásd Lorenz, K.: *i. m.* 204.

erő, a természetfölöttiség, az emberfölöttiség és az ezekhez kapcsolódó bizonyos szentség. Az Isten (antropológiailag) cél nélküli általános jóakarat (mely legfőképpen nemes cselekedetekben nyilvánul meg), erkölcsi elkötelezettség (mely nem azonos a szeretettel).¹⁰ A valós világkép kialakításának egyik alapvető serkentője a Biblia.¹¹ Szellemisségéből származó vezéreszme az igazmondás, az isteni teremtés és fenyítés, valamint a megpróbáltatás (Jób sorsa). Az igazmondás isteni követelmény, amely tiltja a tudományoskodó játszadozást. Az isteni teremtés a megismerés kötelezettségét is magába zárja, mert általa tudható meg az isteni akarat, általa Isten minden teremtményben benne rejlik (Luther szerint még a tetű hasában is). A tudományos megismerés alázatosságra kötelez, az öntelt gőg következménye az isteni bosszúállás.

„A világról való ismereteink szerint még ma is a sötét korszakban vagyunk” – mondja Swerdlow,¹² s hasonlóképpen nyilatkozik Perjés is: „A fizikai tudomány fejlődésének évszázadai során az értelem mind mélyebben hatolt be az anyag titkaiba. Mind sikeresebben használja fel az ipari termelés eredményeit, és a társadalom egészére gyakorolt hatások mind átfogóbbak. Elegendőnek érzem csupán azt felidézni, hogy az emberiség évezredek át úgy élt együtt az elektromos és mágneses jelenségekkel, hogy azokról szinte alig vett tudomást. És ma? Szinte mindenütt megtalálható a TV, PC, CD...”¹³

A tudományos kutatások eredményeinek napi zuhatagát figyelembe kell vennie a hívő embernek is. Még azokat is, amelyek csak mélységes meggyőződés és türelem, valamint szakismeret birtokában egyeztethetők össze valamely vallás, illetve hit tételeivel, mint például a darwini fejlődéelmélet.¹⁴ A keresztyéni üzenetet integrálni kell abba az új kultúrába, melyet a modern kommunikáció hozott létre, s ez lehetséges, mert a teológiai igazságok egybeesnek a modern antropológiával és az információs forradalommal.¹⁵ Magában a Bibliában is fellelhető a tudományok befogadására való buzdítás. Sőt felfogható úgy is, hogy kötelezővé teszi a természet titkainak a kutatását. „Láttam a foglalatosságot, melyet adott Isten az emberek fiainak, hogy fáradozzanak benne. Mindent szépen csinált az ő idejében, e világot is adta az emberek elméjébe, csakhogy úgy, hogy az ember meg nem foghatja mindazt a dolgot, amit Isten cselekszik kezdettől fogva mindvégig.” (Préd 3,10–11) Ha már bele van plántálva az emberek elméjébe a világ, akkor feladatuk értékesíteni azt – miként az ajándékba kapott talentumot – ember-társaik javára s a Teremtő tiszteletére. A tartalmas hit kiművelésével egy időben a Biblia a nép szolgálatát és az erkölcsös magatartást is összekapcsolja a tudománnyal: „Elvész az én népem, mivelhogy tudomány nélkül való.” (Hós 4,6) Közis-

¹⁰ Firth, R.: *God and Anthropology*. 1000.

¹¹ Így Jaspers, K.: *Is Science Evil?* 640.

¹² Swerdlow, J. L.: *Quiet Miracles of the Brain*. 2–41.

¹³ Perjés Z.: *Szimmetriák a fizikában*. 274.

¹⁴ Így Eldredge, N.: *Creationism Isn't Science*. 686.

¹⁵ Lásd Várszegi A.: *Hitvilág és információs társadalom*. 254.

mert Einstein megállapítása: „Vallás nélkül béna a tudomány – tudomány nélkül vak a vallás.”¹⁶

A megismerésre való törekvés mindig önmagunk lelki helyének a keresése is, a teremtő Istenhez való viszonyunk tisztázása is. Isten úgy mindenható, ahogyan őt ki-ki megtalálja önmagának, s abban a képzetben benne vannak az általa birtokolt tudományos, természeti ismeretek, élmények is. Linné számára a Nagy Alkotó, a Mindenható, a Mindentudó, a bosszúálló Isten, kinek az a rendeltetése, hogy a bűnös tetteket megtorolja. A hitbeli, imáink folyamán kialakult képzetekinkre jelentősen hat a környezet, hogy például természetközeli-e vagy ember alkotta a táj, amelyben élünk. Igen kiélezetten szemlélteti ezt Márai Sándor istenképe: „Istent sohasem tudtam elképzelni, valószínűleg, mert nem emberi és földi, hanem isteni. Az ember, amikor elképzei és képen vagy szobor alakjában kifejezi az Istent, mindig valamilyen szakállas ősapát képzel el és fejez ki [...]. Az ilyen emberszabású Istent, kinek ondolált szakálla van s orra is van, amelyet időnként nyilván kifúj, nem érezhettem igazi Istennek [...]. Isten alkotta és igazgatja a világot, s ezért bizonyos, hogy a világ hasonlít Reá is –, de Isten nem lehet emberi [...]. Isten számomra Szándék, amely áthatja a világot. Ez a szándék tudatos. Ezért tudok beszélni vele hamis elképzelések nélkül, ahogyan parányi értelem beszél a végső, nagybetűs Értelemmel.”¹⁷

A hit a lélek mélységében van, tehát nagyon személyi, az egyéniség legbensőbb misztikuma, ami nem mérhető és nem ellenőrizhető. Talán nem véletlen, hogy imádságában minden keresztyén nép tegezi Istent. A vallás a keret, a hit a tartalom, bizonyos életviszony: a tárgyakhoz, a természethez, a Jóistenhez való viszonyulás, közeledés, azokkal való titkos párbeszéd.

Mindenkinek nagyon egyedi az istenképe, melynek meghatározója, több tényező mellett, az egyén ismeretgazdagsága, műveltsége, melyet oktatással-neveléssel lehet kifejleszteni, továbbá erkölcsi tartása (lelki alkata), amelyet elsősorban a családban és a hitoktatásban lehet csiszolni, nemesíteni. A hit globálisan magába foglal minden titkot, sejtelmet; azokat is, amelyek az idők végtelenségében rejlenek. A hit alapján az egész természet és társadalom – csoda; a dolgoknak és a folyamatoknak bonyolult láncolata, melyek között jelenleg még nem található minden esetben logikai kapcsolat. A véletlenszerű összeesések nem törvényszerűek, vagy legalábbis ma az emberi elme nem láthat annak törvényszerűségeibe. A hit lelki megnyugvás, kiegyensúlyozottság.

„A hit, a vallásos hit, nem tudás, bár nem ellenkezik a racionális gondolkodással, hanem *ajándék*. Tudhatja valaki a Bibliát kívülről, de ez még nem hit [...]. A hitet nem lehet »kiérdemelni«, kikényszeríteni, ezt az Isten adja, amikor akarja. Imádkozunk érte, törekszünk a jóra [...]. Azért hiszünk, mert elfogadtuk Isten kegyelmét, amivel a hitet ajándékozta nekünk [...]. Hisszük, hogy életünk Isten ke-

¹⁶ Einstein, A.: *Out of My Later Years*. 337.

¹⁷ Márai Sándor: *Füves könyv*. 91.

zében van, és bárhogy döntson is, elfogadjuk.”¹⁸ „Minden hit, meggyőződés egyszerre szabad ajándékként és köteles adósság lefizetéseként követeltetik meg tőlünk. Ez a hívőnek személyes felelősségére van odabízva, de mégis azzal az előfeltételezéssel, hogy ő nem tud másképpen cselekedni.”¹⁹ A tudomány a természet jelenségeit, összefüggéseit tükrözi, amely megegyezik vagy eltér a Bibliából kisugárzó világgéppel. A hit a saját korán túlmutatva, a Szentírás igazságait közli az adott kor nyelvén és tudásanyagának megfelelően.

A keresztyénség lényegi mondanivalója a krisztusi evangéliumban (=jó hír), az isteni szeretetben rejlik. A hitből fakadó örökös feladat: a szeretet és megnyilvánulási lehetőségeinek a keresése és éltetése. A természettudományi és hittudományi kutatási eredmények kölcsönös alkalmazása talán lehetővé teszik azoknak a fejlődéstörténeti és alkalmazásbeli viselkedési ösztönöknek a szelídítését és irányítását, amelyek az emberi magatartást meghatározzák.

Irodalom

Allen, W.L.: *From the Editor*. National Geographic, 1998. 193. k., 3. sz.

Beck, M.: *A „két kultúra” – ma*. Magyar Tudomány, 1999. 44. k., 12. sz. 1480–1487.

Berényi D.: *Természettudomány és vallás az ezredfordulón*. Természet Világa, 2000. június. 242–246.

Csányi V.: *Etológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1994. 679–719.

Czihak, G. – Langer, H. – Ziegler, H.: *Biologie*. Springer Verlag, Berlin 1984. 803–878.

Doby G.: *Növényi biokémia*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1959. 120–160.

Eldredge, N.: *Creationism Isn't Science*. Shrodes C. et al. (eds.): *The conscious reader*. Macmillan Publ. Co. New York 1988. 686–691.

Einstein, A.: *Out of My Later Years*. Daintith J. et al. (eds.): *Who said what*. Chancellor Press, London 1993. 337.

Firth, R.: *God and Antropology*. Shrodes C. et al., New York 1988. 1000–1006.

Gaál B.: *Tudományos meggyőződés és keresztyén hit Polányi Mihály gondolkodásában*. Debreceni Szemle, 2001. 2. sz. 215–218.

Gibbon, E.: *Istoria declinului și a prăbușirii imperiului roman*. I–III. Ed. Minerva, Buc. 1976., III. k., 146–169.

Jaspers, K.: *Is Science Evil?* Shrodes C. et al., New York 1988.

Kinder, H. – Hilgemann, W.: *SH Atlasz*. Világtörténelem. Springer Verlag, Budapest 1992. 175–180.

Lorenz, K.: *On Aggression*. Methuen & Co. Ltd. London 1967. 203–236.

Márai S.: *Füves könyv*. Helikon, Budapest 2000.

¹⁸ Berényi D.: *i. m.* 244., idézi Csíkszentmihályi M-t.

¹⁹ Gaál B.: *i. m.* 217.

Perjés Z.: *Szimmetriák a fizikában*. Magyar Tudomány, Új folyam, 1999. 44. k., 3. sz. 274–279.

Pippard, B.: *God and the Physical Scientist*. Shrodes C. et al., New York 1988. 1006–1016.

Swerdlow, J. L.: *Quiet Miracles of the Brain*. National Geographic, 1995. 187. k., 6. sz. 2–41.

Várszegi A.: *Hitvilág és információs társadalom*. Magyar Tudomány, 1999. 43. k., 2. sz. 254–259.

Végh L.: *Természettudomány és vallás*. Magyar Tudomány, 1999. 44. k., 10. sz. 1218–1223.

Vogel, G. – Angermann, H.: *SH Atlasz*. Biológia. Springer Verlag, Budapest 1992. 491–541.

Wells, H. G.: *Az élet csodái*. Pantheon, Budapest é. n. 234–319.

„Az, hogy valaki értelmiségi, az szellemi, intellektuális tehetőségének a következménye. Ebben a modern skizofréniában az értelmiségi réteg is egyoldalú. Mert a természettudós nem akar tudomást venni az emberi lélek igényeiről vagy az embersége igényéről. A teológus száraz és elvonatkoztatott teológiát űz, Istentől és embertől elrugaszkodott szörszálhasogatást végez, nem hajlandó az ember reáligenyeiről tudomást venni. A filozófus mesterséges világot konstruál, és jaj a világnak, ha nem alkalmazkodik a filozófiájához. Azt kell mondani, hogy minden értelmiségi törekvés egysíkú, egyoldalú. Azt hiszem, komplex, egymást kiegészítő nézőpont-ra vagy szintézisre kellene sort keríteni.”

Lengyel László – Várszegi Asztrik: *Beszélgetőkönyvecske*. Helikon, 1999. 251.

Nagy-Tóth Ferenc cikke a sajnálatosan igaz fenti megállapítás alóli örvendetes kivétel. (Szerk.)